

PACH ZSIGMOND PÁL

Aba, kebe, igriz. Posztófajták a hódoltsági török vámnaplókban a 16. század derekán

A török által elfoglalt magyarországi területek áruforgalmáról sokszínű képet adnak a hódoltság első időszakából fennmaradt ún. *mukátaa-defterek*: egy-egy török pénzügyi egység vagy körzet bevételeiről (rendszerint csak a nem adó jellegű bevételekről) vezetett feljegyzések, amelyeknek javát az illető körzetben beszedett áruvámok napi jegyzékei: a vámnaplók teszik ki.¹ A török kormányzat ugyanis – abból az elvből kiindulva, hogy a kincstárt minden adásvételnél részesedés illeti, s ezt az illetéket már az áru felhozatalakor be kell hajtani – az erre hivatott pénzügyi szerveket az újonnan szerzett tartományokban a lehető leg hamarabb működésbe léptette. Szembeötlő Székesfehérvár (*Isztolni Belgrád*) példája, amely 1543. szeptember 3-án esett el, s a helyi török pénzügyi hatóság már szeptember 21-én bejegyezte az első vámfizetőt.² Nyilván előmozdította a gyors intézkedést, hogy Székesfehérvár a magyar időkben is forgalmas vámállomás volt: egyike azoknak a harmincadhivataloknak, amelyek nem a határszélen vagy annak közelében működtek, hanem az ország belsejében maradtak.³

Ezúttal a hódoltsági áruforgalom egyik nevezetes ágát, a posztóforgalmat vesszük szemügyre néhány török vámnapló tükrében: azokat az adatokat elemezzük, amelyeket az 1550/1551. és 1571/1572. évi budai, az 1553. és 1565/1566. évi tolnai és az 1557/1558. évi szolnoki vámnapló tár elénk különböző posztófajtákról. A budai török vámnaplók magyar fordítását, tartalmi összefoglalásukkal együtt, Fekete Lajos és Káldy-Nagy Gyula tette közzé még 1962-ben, a bécsi Österreichische Nationalbibliothek (=ÖNB) – a korábbi Kaiserlich-königliche Hofbibliothek (= HB) – kéziratárában őrzött és Gustav Flügel által a múlt század derekán katalogizált ere-

1 *Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula*: Budai török számadáskönyvek 1550–1580. Bp. 1962. 5–6., 555., 558. és 594–603.; *Hegyí Klára*: Török berendezkedés Magyarországon. Bp. 1995. 7–8., 46., 178–179. és 204.

2 *Velics Antal–Kammerer Ernő*: Magyarországi török kincstári defterek. Bp. 1886–1890. I. 10. és II. 15.

3 Az 1498:29. törvénycikk három olyan harmincadhelyet ismert el, amely az ország belsejében működött: a budait, a fehérvárit és a patajit – azzal a kikötéssel, hogy ha a király visszaváltja jelenlegi zálogbirtokosuktól, a nádortól, ezeket is meg kell szüntetni: *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1899. 610–611. – Megszüntetésükre azonban nem került sor: vö. i. m. 706–707.; *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* (= MGSz) 4(1899) 147.

detiek alapján.⁴ A tolnai vámnaplót Vass Előd, a szolnokit Szilágyi Gáborné Horváth Anna fordította a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének fölkérésére; a fordítások gépiratát Szakály Ferenc bocsátotta rendelkezésemre.⁵ Fogadják e helyütt is őszinte köszönetemet. Külön köszönöm Hegyi Klárának, hogy a tolnai vámnaplók fordítását ellenőrizte, és az 1576/1577. évi napló kivonatával kiegészítette.

1.

Hogy 1541. augusztus 29-ének végzetes napját mikor követte a pénzügyi hivatal felállítása a török Budán (amely előzőleg szintén „belső” harmincadhely volt), pontosan nem tudjuk. Az 1543 szeptemberével kezdődő három évből már összesítő adatok ismereteseek a budai *mukátaa* jövedelmeiről,⁶ de a budai török vámállomás első naplója csak az ötvenes évek elejéről maradt fenn.

Az 1550. november 19-ével induló és 1551. május 6-áig terjedő budai vámnapló⁷ számos alkalommal szól textilárúkról, de többnyire olyan sommás vagy laza szövegezésben, amely korlátozza értelmezésüket. A török birodalom területéről származó textilárúk nagy részét a török vámok közelebről nem határozta meg: azzal a „ruhanemű” (*eszpáp*) szóval illette, amely kelmét (ruhaanyagot) és készruhát egyaránt jelenthet. Mennyiségüket is csak ritkán közölte, és ez a vám (*gümrük*) nagyságából sem állapítható meg, mert egy-egy naplótételen belül rendszerint több árufajtát vont össze és a vámot egy összegben vetette ki rájuk. A pénznemet sem nevezte meg, de az bizonyosra vehető, hogy a vámösszeget mindig török ezüst váltópénzben: *akcséban* értette.⁸

Az első budai vámnapló bejegyzései tehát ilyenformán tájékoztatnak a posztóforgalomról: „Timurtól Szemendre [Szendrő] várából fehér aba, kepenek [köpönyeg] és egyéb után gümrük 112”; „Üszkübi [szkopjei] Hadzsi Mestdzsi Alitól ruhanemű, selyem, bagazia [fehérnemű- vagy bélésvászon] és egyéb után gümrük 1400”; „Szinán Dívánétól aba, gön [marhabőr] és egyéb után gümrük 200”; „Ali Dívánétól némi fehér aba után gümrük 50”; „Mehmed cselebitől ruhanemű és egyéb után gümrük 100”; „Ismáil jahuditól ruhanemű, vegyes holmi és egyéb után gümrük 500”; „Haszán Bosznától ruhanemű, aba, vegyes holmi és egyéb után gümrük 450”; „Velitől, a budai helyőrségben szolgáló janicsártól fehér aba, fekete mazsola, füge és egyéb után gümrük és bádzs 500”; „Hadzsi Szinántól aba és egyéb után gümrük 75”;

4 A budai török vámnaplót tartalmazó kézirat: ÖNB Mxt. 598. Kat. Flügel 1356. – A magyar fordítás és tartalmi összefoglalás: *Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.*: i. m. 11–276. és 551–593.

5 A fordítások gépirata az MTA TTI Koraiújkori Osztályán található. Az eredeti kéziratok jelzeteit 1. alább a megfelelő jegyzetekben.

6 *Velics A.*: i. m. II. 20–22. (HB Mxt. 630. alapján.) – Vö. *Fodor Pál*: Így kezdődött a török hódoltság... Keletkutatás 1995. tavasz. 91.

7 Csupán laza kivonatát közölte *Velics A.*: i. m. II. 107–112. (HB Mxt. 598. alapján.)

8 *Fekete L.*: i. m. 14., 558. és 573.

„Muszá jahuditól ruhanemű és egyéb után gümrük 500”; „Szülejmán Balitól ruhanemű, aba és egyéb után gümrük 300”; stb.

Ezekből a bejegyzésekből (amelyekből még hosszan idézhetnénk) annyi kétségtelenül kiderül, hogy főként török, mellettük zsidó (*jahudi*) kereskedők már az 1550-es évek elején többször hoztak fel a Balkán felől Budára, az *eszpáp* néven említett ruhaneműeken kívül, arab eredetű szóval *abának* nevezett posztót is. Ez a közönséges gyapjúból szőtt posztófajta, amelyet kallózás után nem nyírtak és sajtoltak, főleg fehérített változatban jelent meg ez idő tájt a budai és pesti piacon. A székesfehérvári török vámra pedig már 1543 őszén vittek belőle, s egy Gáspár nevű fehérvári lakos boltjában, hagyatéki leltára szerint, más szövETFajták mellett fehér, fekete, vörös és festetlen abaposztó is kapható volt már ekkoriban.¹⁰ Abaposztóból készült a török katonák ruházatának számos darabja is. Mahmud budai gyalogos és Alagöz pesti lovas után – akik 1550 november–decemberében haltak meg – többek között fehér aba köpeny és fehér aba ruha maradt, amely 120, illetve 60 akcse hagyatéki (*bejtülmál*) jövedelmet hozott.¹¹ A szolnoki vár 1558 május–júniusában elhalt harcossainak hagyatékában fehér abából varrt köpönyeget, dolmányt és mellényt, valamint prémes aba köpenyt és aba nadrágot (*csagsir*) is összeírtak.¹²

A kétféle textiláru – *eszpáp* és *aba* – vámszabására, s ebből következtethető becsértékére és minőségére az 1550/1551. évi, első budai vámnapló sommás szövege nem ad támpontot; e végett a későbbiekhez kell folyamodnunk. Ezúttal csak az 1571. február 26-tól 1572. február 15-ig terjedő másodikat szólaltatjuk meg, amely már nemcsak a vám összegét, hanem a vámost áruk mennyiségét is feltüntette, és nemcsak *abát* és *eszpápot* különböztetett meg, hanem az utóbbin belül „boszniai ruhaneműt” és „különféle ruhaneműt” is.¹³ Mindezeket a vámos *denkszámra* mérte, ami „fél lóterhet”, súlyban mintegy 75 kilogrammot tett ki, illetőleg a többnyire 15-20 vég posztót tartalmazó bálának felelt meg.¹⁴

9 Budai vámnapló: 1550. nov. 28., dec. 4., 22., 25-26.; 1551. jan. 6., 11., márc. 24., ápr. 23. és máj. 3. – A vámost legtöbbször *gümrüknek*, gyümölcs és néhány más mezőgazdasági termék után *bádzs*nak, bor és rabok után *reszimnek* mondták ez idő tájt, de a szóhasználat a továbbiakban módosulhatott, illetve nem volt következetes. – Vö. *Fekete Lajos*: Budapest a törökkorban. Bp. 1944. 180–181. és 206–210.

10 *Velics A.*: i. m. II. 15–17. (HB Mxt. 595. alapján.)

11 *Velics A.*: i. m. II. 101–102. (HB Mxt. 598. alapján.)

12 *Velics A.*: i. m. II. 221–222. (HB Mxt. 574. alapján); 1. még II. 249., 314., 330. és 382 (1559., 1564., 1565. és 1569.). – A janicsárnak szánt és gyermekadóban (*devsirme*) összeszedett keresztény fiúk, újonc-szolgálatuk idején, sárga abaposztóból készült fejjedőt és „hasított ujjú abaposztó felsődolmányt kapnak, amit pirosra festenek; azt a dolmányt pedig, amit alája vesznek, sárgára festik” – írták elő *A janicsárok törvényei* c. műnek (1606) a korábbi időkre visszautaló rendelkezései. Erre a célra az érintett falvaktól *aba-illetéket* is szedtek. L. alantabb a 23. jegyz.-ben: i. m. 3. és 7.

13 Mindez *Velics* szerfőlött elnagyolt kivonatából nem derül ki, mert a befolyt összegeken kívül egyéb adatot alig írt ki: II. 419–428. (HB Mxt. 598. alapján.) – Megjegyzendő, hogy *Velics* közölte a budai *mukátaa* 1557/1558. évi bevételeiről és kiadásairól szóló összesítő kimutatást is, amely azonban a vámjövedelmeknek csak a fő összegeit tartalmazza: I. 107–109., 111–112. és 114–116. (HB Mxt. 590. alapján.)

14 *Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.*: i. m. 556–557. és 572.

Bejegyzései így hangzottak: „Ömer hodzsza rendszbertől 2 denk *boszniai* ruhanemű után gümrük 150. Abdi rendszbertől 3 denk boszniai ruhanemű után gümrük 225. Ibrahim rendszbertől 4 denk boszniai ruhanemű után gümrük 300. Hüszejn rendszbertől 6 denk boszniai ruhanemű után gümrük 450 ... Mehmed rendszbertől 4 denk *különféle* ruhanemű után gümrük 750; Hadzsi Szinán rendszbertől 5 denk *különféle* ruhanemű után gümrük 1000; Ibrahim rendszbertől 7 denk *üszkübi* ruhanemű után gümrük 1250; Múszá jahuditól 15 denk *különféle* ruhanemű után gümrük 2000”¹⁵; stb.

Az ilyen és hasonló naplótételek hosszú sora arról tanúskodik, hogy az *eszpápnak* mondott textilárúk körében – amelyek zömét *rendzsberek*: török (mohamedán) kereskedők hozták fel Budára – a „boszniai ruhaneműt” kevesebbre taksálták, mint azt, amit „különféle ruhanemű” (néha csak „ruhanemű”, olykor „üszkübi ruhanemű”) megjelöléssel vezettek be a vámnaplóba. A boszniaiból 1 denket rendszerint 75 akcséval vámostak, az utóbbiakból 100-150 akcséval (vagy még többel). Az *abaposztó* vámja – s vélhetően a becsértéke és minősége – a kettő közé esett: denkenként 100 akcse körül mozgott. Perváne *rendzsbertől* 2 denk aba után 200 akcsét szedtek csakúgy, mint Hüszejntől. Iszrail *jahuditól* 2 denk aba és 1 denk gypot után 250, Kurd budai *latintól* 4 denk aba után 350 akcse járt. Szára *urumtól* 1 denk aba és 1 kishordó pálinka után 125 akcsét hajtottak be.¹⁶

Urum (rum), azaz görög kalmár is feltűnt tehát a második budai vámnaplóban az *abaposztó* közvetítői között.¹⁷ Ez a szövetfajta – amelynek felhozatala ekkortájt még messze elmaradt az *eszpáp-holmiké* mögött¹⁸ – kelendő portékája lett később a Magyarországon kereskedő görögöknek: török területről feljött ortodox hitűeknek, és készítése hazai földön is meghonosodott.¹⁹

Latin kereskedők viszont – akikben római rítus szerint élő, szláv nevű, valószínűleg raguzai származású török alattvalókat ismerhetünk fel²⁰ – már az első budai vámnaplóban megjelentek, néhány sajátos elnevezésű szövetfajta szállítóiként. 1550 novembere és 1551 májusa között pesti latinok – Kirilo, Martinik’záde, Gyurko és Dereagik – négy tételben összesen 7 vég *vereszit*, 11 vég *szoberman* és 271 vég *dimi* nevű posztót vittek a török vámrá, és utánuk összesen 4221 akcse gümrüköt fizettek. Martinik’záde egyik szállítmányáról azt is megtudjuk, hogy tőle 42 vég *dimi* után 625 akcse, 4 vég *vereszit* után 160 és 3 vég *szoberman* után 111 akcse vámot szedtek,²¹ vagyis az első fajtára végenként 14-15 akcsét, a másodikra és harmadikra 37, illetve 40 akcsét róttak ki. Eszerint a *dimi*-posztó (*csuka-i dimi*) a textilpiac középmezőnyé-

15 Budai vámnapló: 1571. ápr. 19.

16 Budai vámnapló: 1571. szept. 21., okt. 3., 25. és dec. 6.

17 *Urum* (görög) szűcsök gyakrabban jelentek meg ekkoriban a budai vámon árujukkal: 1571. jún. 30., szept. 6., szept. 23., okt. 21. és dec. 6.

18 1571-ben *abaposztó*ból még csak 12 denket vámostak el Budán, *eszpápból* viszont 580 denk „boszniai” és 563 denk „különféle” fajtát.

19 L. pl. *Takáts Sándor*: Török alattvalók kereskedése Magyarországon. MGSz 12(1905) 234. és 237. *Eckhart Ferenc*: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp. 1922. 110., 118. és 291–292.; *Bur Márta*: A balkáni kereskedők és árukészleteik a XVIII. századi Magyarországon. Ethnographia 96(1985) 257–263. és 265.

20 *Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.*: i. m. 591., 647. és 656.

21 Budai vámnapló: 1551. jan. 6.

ben helyezkedett el, míg a vereszit és szoberman a középső sáv fölé emelkedett.²² Abból, hogy ezeket a latinok által forgalmazott szövETFajTákat az első budai vámnapló az *eszpáptól* eltérően, nem általánosságban említette, hanem külön-külön megnevezte, és az *abatól* különbözően, nem *denk*-, hanem vég- (*pasztáv*-) számban regisztrálta, arra lehetne gondolni, hogy nem belföldi, azaz a török birodalom területéről felhozott, hanem külföldi eredetű árukról volt szó. (A török vámosok ugyanis rendszerint csak a külföldről érkező textilneműeknél tartották kötelességüknek a specifikált részletezést.) Az ilyen feltételezést azonban megcáfolják egy (ismeretlen nevű) török szerző fél évszázaddal ugyan később kelt, de éppen a korábbi állapotokat felidéző közlései. A *janicsárok törvényei* című művének fejtegetéseiből kiderül, hogy *dimi* és *szoberman* (vagy *szopraman*) nevezeten török birodalmi termékeket értettek, és a *janicsárok* egyenruhájának egyes darabjait varrták belőlük: a sűrű szövésű *dimiből* nadrágot a közrendű *janicsároknak*, a finomabb, zöld színű *szopramanból* tisztí köpönyeget az előkelőbbeknek: a különböző *janicsár-osztagok* parancsnokainak és más rangosabb személyeknek.²³

Textilneművel kereskedő pesti meg budai latinok feltűntek a későbbi budai vámnaplókban is, de portékájukat a vámosok akkoriban már nem nevezték meg közelebről, hanem egyszerűen posztónak (*csuka*) hívták, és mennyiségét nem végben, hanem *denkben* számlálták.

Az 1571. évi budai vámnaplóban ilyen tételeket olvashatunk róluk: „Sitvenik’ latintól 1 *denk* posztó után *gümrük* 300 ... *Kücsük Jovan* budai latintól 2 *denk* posztó után *gümrük* 600”. „*Jovan* latintól 3 *denk* posztó után *gümrük* 900”. „*Markó* pesti latintól 4 *denk* posztó után *gümrük* 1200”²⁴; stb.

Eszerint a latinok posztójából 1 *denkre* mindig 300 *akce* vámot szabtak ki ekkoriban, azaz négyszer annyit, mint a „boszniai” és mintegy kétszer annyit, mint a „különféle” ruhaneműre. Költségesnek mondható, a piac felső sávja felé közelítő gyapjúposztóról volt tehát szó²⁵ – valószínűleg olyanról, amelyet az első budai vámnapló még *szoberman* (és *vereszit*) néven jegyzett fel a pesti latinok áruí között.

22 A textilpiac középmezőnyébe azokat a szövETFajTákat soroltuk, amelyeket végenként 7 1/2-25 *akce*, illetőleg 15-50 *dénár* vámra értékelték akkoriban.

23 „A *janicsár* bajtársak ... sűrű pamutszövetből (*dimi*) készült hosszú nadrágot (*csagsir*), arra meg posztó térdnadrágot vegyenek fel”. A Konstantinápolyt meghódító *Mehmed* szultán apja, *Murád* rendelte el, hogy „a *janicsár* bajtársaknak posztót adjanak. A szaloniki zsidóknak megparancsolta, hogy a *janicsár* bajtársak köpenyéhez hét-hét rőf (*endáze*) posztót szőjenek. ... A *janicsár* csorbadszoknak zöld színű *kincstári szopramant* rendeltek, s az *aga bölükbasik* is *szopramant* kapnak ... A törvény nem engedi meg, hogy a [közönséges] *janicsárok* *szopramant* kapjanak ... A *szopramannak* ... százötven *akce* *jaka*-[varratási] költsége van, míg a *kincstári* posztónak tizenket-tő”: *Fodor Pál*: A *janicsárok* törvényei (1606). Bp. 1989. 29. és 32–33. (Köszönöm a szerző szíves segítségét.)

24 Budai vámnapló: 1571. jún. 22., aug. 28. és dec. 24.

25 A latinok *posztójának* budai vámszabása egy évtized múlva másfélszeresére emelkedett. *Petusekzáde* 1 *denk* után 450 *akcét*, *Marvik-záde* és *Vilákik’-záde* 2–2 *denk* után 900–900 *akcét* fizetett (1580. jan. 12., ápr. 3., máj. 6. stb.). – Az *aba* vámtétele nem növekedett: *Markó* latintól 6 *denk* *aba* után 600 *akce* vámot szedtek (1580. aug. 31.).

2.

Textilárut szállító *magyar* kereskedőkről az első budai vámnapló csak két szerény adatot közölt;²⁶ viszont bőven olvashatunk róluk a későbbi budai naplókban, sőt már jóval azok előtt, a *tolnai mukátaa* jövedelmeinek jegyzékében, amely az 1553. március 14. és augusztus 24. közötti időből maradt fenn.²⁷ A jegyzék fő részét a tolnai *vámnapló* alkotja, amelyet különösen becsessé tesz szövegezésének részletes volta: tétéleiből egy-egy árucikk egységnyi mennyiségének vámszabását vagy közvetlenül kiolvashatjuk, vagy kiszámíthatjuk. Egy sor bejegyzése pedig lehetővé teszi, hogy a tolnai török vámállomáson alkalmazott vámkulcsot (értékhányadot) is megállapítsuk, figyelembe véve, hogy a vámösszegek, mint Budán, úgy itt is *akcsében* értendők.

Idézzünk fel hát a tolnai vámnaplónak csupán az első lapjairól néhány olyan tételt, amely posztóval kereskedő magyar nevű személyekről szól. íme: „Fabó Ferenc 13 vég boroszlói után 97 1/2; Szabó Petri 5 vég kisznicser után 37 1/2; Nagy Imre 4 vég boroszlói és 8 arany értékű üvegedény után 50; Szabó Tamás 1 vég borgomán, 1 vég lorimbergör, 3 vég boroszlói és 189 darab eszterhál [süveg] után 102 ... Szabó András 2 vég karasia után 25.” „Szabó Mátyás 8 vég borgomán után 160; Mészáros Gyenes [Dénes] 10 vég karasia után 125; ... János Balázs 10 vég borgomán, 3 vég isztamét után 260.” „Nagy Mihály 1 vég skarlát után 100; Kalmár Máté 5 vég borgomán után 100.” „Rákos Lukács 9 vég borgomán, 4 vég isztamét után 260”²⁸; stb.

Amint ezekből és sok további hasonló bejegyzésből látható, a magyar kereskedők azokat a külföldi posztófajtákat forgalmazták a tolnai török vámon 1553-ban, amelyeknek behozataláról az 1542. évi nyugat-magyarországi és 1545–1558. évi zágrábi harmincadnaplók, meg az 1558/1559. és 1563/1564. évi váci, valamint az 1571/1572. és későbbi budai török vámnaplók tájékoztatnak.²⁹ Ha a tolnai vámnapló valamennyi tételét áttekintjük, a vámhely nyugati provenienciájú posztóforgalmának adatait 1553. március 14. és augusztus 24. között a következő táblázatban foglalhatjuk össze:

26 „Szabó Miklóstól némi ruhanemű után gümrük 100” (1551. febr. 5.); „Istvántól ruhanemű és egyéb után gümrük 100” (1551. febr. 20.).

27 A *tolnai mukátaa* jövedelmének részletes jegyzéke ... a 960. év rebiülevvel hó 29-től az áldott ramazán hó 21-ig. (1553. márc. 14–aug. 24.) Ford. Vass Előd. 1–161. gépírt oldal. Eredeti kézirat: ÖNB Mxt. 576. Kat. Flügel 1363. – Igen rövid és csonka kivonatot adott a vámnapló 1553. március 14-től július 11-ig terjedő részletéről *Velics A.*: i. m. II. 141–143.

28 Tolnai vámnapló: 1553. márc. 24–27.

29 *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp. 1988. 77–78.; *Teke Zsuzsa*: A zágrábiak gyapjuszövet-behozatala a XVI. század közepén. In: Gazdaság, társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1989. 88–89.; *Káldy-Nagy Gyula*: Statisztikai adatok a török hódoltsági terület nyugat felé irányuló áruforgalmáról 1560–1564-ben. In: Történeti Statisztikai Évkönyv 1965–66. Bp. 1968. 31. és 38.; *Vass Előd*: A váci török vámnaplók adatai az Alföld felől nyugatra irányuló XVI. századi áruforgalomról. Agrártörténeti Szemle 14(1972) 140–141; *Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.*: i. m. 576–577.

<i>Posztófajta</i>	<i>Végek száma</i>	<i>1 vég vámszabása</i>
skarlát	14	100 akcse
bergamói (borgomán)	401	20 akcse
stamet (isztamét)	179	20 akcse
karasia	87	12 1/2 akcse
nürnbergi (lorimbergör)	9	12 1/2 akcse
boroszlói	298*	7 1/2 akcse
kisznicér	8	7 1/2 akcse
<i>Összesen</i>	996	

*Két tétel végszáma bizonytalan.

Hogy 1553-ban alig több, mint öt hónap alatt ilyen tekintélyes mennyiségű, ke-reken 1000 vég nyugati eredetű posztó ment át a (budai vilájet területén működő *18 mukátaa egyike* által kezelt) tolnai török vámon, és pedig kizárólag magyar szállítók révén,³⁰ bizonyára összefügg az 1550-es években nekilendülő és a hódoltság területé-re is kiható agrárkonjunktúrával, amely megnövelte a mezőgazdasági árutermelők, köztük a piacra orientált parasztgazdák vásárlóerejét, és élénkítette a nyugati importposztók iránti keresletüket. A kelendő szövetfajták becsértékét, illetve minőségi rendjét vámszabásuk érzékelteti. Eszerint a skarlátszövetet kivéve, amely kiugróan drága luxuskelmeként nyilván úri fogyasztókra talált,³¹ a középminőségű importposztóknak volt itt keletje; ezen a széles minőségi sávon belül az alsó szintet a boroszlói és a kisznicér, a felsőt a bergamói és a stamet képviselte. Közbülső helyet foglalt el köztük az angol eredetű karasia (*kersey*) és a délnémet (nürnbergi) kelme. Mennyiségileg pedig egyfelől a bergamói és a stamet részesedése emelkedett ki, ami az egykorú zágrábi posztóbehozatal szerkezetére emlékeztet; másrészt a boroszlói posztó magas aránya tűnik fel, ami a korabeli váci textilimport struktúráját jellemezte. Mindez arra vall, hogy a tolnai vámra délnyugat felől és észak-északnyugati irányból egyaránt hoztak külföldi posztókat.

A posztókon kívül számos más árura is rögzített összegben vetették ki a fizetséget a tolnai vámon. A naplóbejegyzésekből³² kiszámított néhány fontosabb szabott vámtételt az alábbi táblázatban szemléltetünk:

30 A tolnai vámon 1553-ban nyugati importposztóval áthaladó magyar kereskedők közül néhányan a Szabó családnevet viselték – de aránylag sokkal kevesebben, mint a *kebe*-posztót vámolttatók közül. Utóbbiakra 1. alább a 49. jegyzet és a hozzá tartozó szövegrész.

31 Vö. az 1571. évi magyarországi harmincadtarifával, amely a skarlátszövet vámját végenként 300 dénárban határozta meg; ezt a magas vámtételt alkalmazták a kassai harmincadon is: *Pákh Judit*: A szövetbehozatal szerepe és struktúrája Bártfa, Eperjes, Kassa és Lőcse külkereskedelmében a 16. század végén. Történelmi Statisztikai Tanulmányok 4(1980) 7., 21., 110. és 112.

32 Pl. „Molnár Ágoston 10 hordó bor után 125 [akcse], Nagy György 4 hordó bor után 50” (1553. márc. 14.); „Finte Ferenc 100 db kósó után 10, Nagy János 45 db kósó után 4 1/2” (1553. márc. 21.); „Kovács András 15 db szarvasmarha után 187 1/2, Egri Vince 9 db szarvasmarha után 112 1/2, Nagy Lajos 23 db szarvasmarha után 287 1/2” (1553. ápr. 29.); „Csató Ferenc 1 kishordó bor után 6, Balok Mihál 3 hordó és 1 kishordó bor után 43 1/2” (1553. márc. 16.); „Farkas Miklós 20 db marhabőr után 25” (1553. márc. 25.); „Kalmár Martin 86 db marhabőr után 107 1/2, [ugyanő] 50 db marhabőr után 62 1/2” (1553. ápr. 10–11.); „Bíró György 25 db sonka után 62 1/2” (1553. márc. 23.); „Szabó János 45 db sonka után 112 1/2” (1553. ápr. 14.); stb.

Áru	Mértékegység	Vámszabás
szarvasmarha	1 db	12 1/2 akcse
bor	1 hordó	12 1/2 akcse
kósó	100 db (kocka)	10 akcse
bor	1 kishordó	6 akcse
sonka	1 db	2 1/2 akcse

Eszerint 1 darab szarvasmarha vagy 1 hordó bor vámja megegyezett 1 vég karasia vagy nürnbergi posztó vámjával és 1 2/3-szorosa volt 1 vég boroszlói vagy kisznicér posztó vámjának. Ezek a vámarányok azért érdemelnek különös figyelmet, mert az árucikkek egy további csoportjánál kifejezetten *értékvámot* érvényesítettek a tolnai vámosok.

Már a fentebb idézett naplóbejegyzések között is akadt olyan, amelyben valamilyen árura nem mennyisége, hanem becsült értéke (ára) szerint vetették ki a vámot: bizonyos Nagy Imre (mint láttuk) 4 vég boroszlói szövet és 8 arany értékű üveg-edény után fizetett 50 akcsét 1553. március 24-én. Hasonlóképpen György deák 1 vég karasia és 4 arany értékű kender és vetőmag után adott 22 1/2 akcsét április 21-én; Szabó Gergely 1 vég borgomán és 10 arany értékű vegyesáru után 45 akcsét május 20-án. Számos tételben pedig csak becsérték szerint kirótt vámösszeg szerepelt. Molnár István 2 arany értékű sóshal után 5, Csupaki Balázs 3 arany értékű vaj és sajt után 7 1/2, Fodor Jakab 10 arany értékű sóshal után 25 akcsét fizetett. Hári Sebestyén 16 arany értékű kötél után 40, Szabó István 20 arany értékű lenvászon és kender után 50, Szabó János 24 arany értékű lenvászon és len után 60 akcsét szolgáltatott;³³ stb. Mindezen (és további) adatok egybehangzóan arról tanúskodnak, hogy 1 arany áruérték után következetesen 2 1/2 akcsét szedtek a tolnai török vámon.³⁴

De hány akcsét ért ekkoriban 1 arany? Erre nézve a tolnai *mukátaa* 1553. évi jövedelemjegyzékében eligazítást nem találunk, de annál bőségesebbet alig néhány évvel később, a budai török kincstár 1558–1560. évi pénztári naplójában, amely Káldy-Nagy Gyula fordításában, a budai vámnaplókkal együtt, a már idézett kiadványban látott napvilágot.³⁵ A pénztári napló ugyanis, amely a kincstár bevételeit és kiadásait dátum szerint tételesen közölte, a napi bevételeket összegezve azt is feltűntette, hogy az összeg milyen pénzermékből áll, és mennyi az egyes érmék értéke akcsében számítva. A *gurusnak* nevezett ezüstpénzt – amely minden bizonnyal azonos volt a tallérral³⁶ – szinte kivétel nélkül, mindig 50 akcséra értékelte. Aranypénz-

33 Tolnai vámnapló: 1553. márc. 22. és 24–25.

34 Hasonló vámkulcsot alkalmaztak a foktői török vámon (Tolnától északkeletre, a Duna bal partján). 1549/1550. évi vámnaplója szerint *Csapó* Pétertől 4 arany értékű hal után 10, Szabó Imrétől 8 arany értékű sajtért 20, *Csapó* Jánostól 10 arany értékű halért 25 akcse vámot vettek; stb. 1 hordó borra vagy 1 db szarvasmarhára itt is rendszerint 12 1/2 akcsét vetettek ki: *Velics A.*: i. m. II. 90–93. (HB Mxt. 579. alapján.)

35 Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.: i. m. 279–550.

36 *Buza János*: A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarországon török uralom alatti területén (Nagykőrös 1622–1686). *Történelmi Szemle* 20(1977) 88–89.; *Hegyi Klára*: A török hódoltság és pénzforgalma. *Numizmatikai Közlöny* (= NK) 86–87(1987–1988) 80–81.

ből többfélét említett: török, magyar és néha khioszi aranyat. Értéküket (voltak „csonka aranyak” is köztük) 60 és 80 akce között, de az esetek túlnyomó többségében 75 akcsében jelölte meg.³⁷ Figyelembe véve, hogy hasonló egyenértékeket találunk az 1557/1558. évi szolnoki,³⁸ valamint az 1564/1565. évi pécsi *defterben* is,³⁹ indokoltnak látszik, hogy a tolnai vámnaplóban is 75 akcsével számoljuk az értékvám alapjául szolgáló 1 aranyat. (A török és a magyar arany némi árfolyamkülönbségétől eltekintünk, mert míg török részen a török aranyat, a királyi Magyarországon meg Bécsben a magyar aranyforintot értékelték esetenként valamivel magasabbra.)⁴⁰ Akkor pedig az 1 arany, vagyis 75 akce áruérték után kiszabott 2 1/2 akce vám pontosan *harmincad* volt. Eszerint a tolnai *mukátaa* török vámosai az értékbecsült áruk vámolására a Magyar Királyságban használatos külkereskedelmi vámkulcsot alkalmazták (vették át), méghozzá eredeti értelmében, ti. amikor a *tricesima* csakugyan az áruérték harmincadát jelentette. Ez a megfigyelésünk összhangban van Fekete Lajosnak azzal a megállapításával, hogy a török kormányrendeletek (*kánunok*) a vámolás módját részben ugyan újszerűként jelentkező oszmán-török normák szerint, de „részben olyan minták és normák alapján szabályozták, amelyek a tartomány területén meghódítása előtt megvoltak”.⁴¹

Egy további következtetést is megkockáztathatunk. Ha az értékbecslés szerinti vámolásnál a tolnai török vámosok a harmincadkulcsot alkalmazták, feltételezhető, hogy erről az értékhányadról a fix vámtételek kiszabásakor sem feledkeztek meg. Más szóval: ezek a vámtételek sem eshettek távol az illető áruk becsértékének harmincadától. Akkor pedig e fix vámtételek harmincszorosát tekinthetjük az illető árucikkek vámértékének.

37 Budapesti napló: 1558. máj. 4., 6–7., jún. 6., 1559. jún. 22., 25., szept. 24., okt. 2. és nov. 6.; stb.

38 Aszolnoki vár 1558 május–júniusában elhalt török harcosainak hagyatékában nemritkán készpénz is akadt. A bevételi jegyzék a *haszene-i szultánije* (szultáni, azaz török arany) értékét 75, a *haszene-i madzsari* (magyar arany) és *haszene-i Haleb* (aleppói arany) értékét 70, az ezüst *gurusét* pedig 50 akcsében állapította meg. L. alább az 53. jegyzetet.

39 Pécssett az 1564 folyamán elhunyt személyek hagyatékában maradt 6, 9, ill. 30 db magyar aranyat 450, 675, ill. 2250 akcséa értékelték, tehát 1 magyar aranyat 75 akcséa számítottak át: *Velics A.*: i. m. II. 309. és 311. (HB Mxt. 579. alapján.)

40 *Baraczka István*: A hazai pénzrendszerek és pénzek történetéhez. (Nyugat-dunántúli számadaskönyvek pénztörténeti adatainak alapján 1540–1560.). Levéltári Közlemények 36(1965) 240–241. és 243.; vö. *Kováts Ferenc*: Magyar és osztrák arany I. Ferdinánd alatt. MGSz 13(1906) 134–135.

41 *Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.*: i. m. 558. – Hogy milyen vámszabályokat alkalmaztak a budai török vámon 1550/1551-ben, az első budai vámnapló sommás szövegezése miatt nem tudjuk megállapítani. Az 1571/1572. évi, második budai vámnapló bejegyzései viszont lehetővé tesznek bizonyos számításokat. Ezek esetenként harmincad, huszonötöd vagy huszad szedésére vallanak. Pl. „Erdel Matástól 25 gurus értékű ruhanemű után gümrük 62 1/2 [akcse]; Szani Petrétől 15 gurus értékű tarisznya után gümrük 22 1/2”: a vámhányad az egyiknél huszad, a másiknál harmincad (1571. júl. 16.); „Józsa *zimmí* [keresztény magyar] kalmártól 150 gurus értékű bors után gümrük 300”: a vámkulcs huszonötöd (1571. nov. 7.); stb. – A kérdés külön tárgyalást érdemel, amelynek során a ténylegesen kiszabott vámtételeket egybevetethetjük a budai *kánun* vámügyi rendelkezéseivel. Az utóbbiakat közölte *Fekete L.*: Budapest a törökkorban i. m. 206–210.

Ezzel az okfejtéssel – valamint figyelembe véve, hogy a magyar arany (aranyforint) árfolyama az 1550–1560-as években 150 dénárra, azaz 1 1/2 magyar (számítási vagy kamarai) forintra ment fel⁴² – az alábbi vámértékekre jutunk:

Áru és mértékegysége	Vámszabás	Vámérték	
		aranyforintban	számítási forintban
1 vég bergamói posztó	20 akcse	8 arany	12 forint
1 vég stamet	20 akcse	8 arany	12 forint
1 vég karasia	12 1/2 akcse	5 arany	7 1/2 forint
1 db szarvasmarha	12 1/2 akcse	5 arany	7 1/2 forint
1 hordó bor	12 1/2 akcse	5 arany	7 1/2 forint
1 vég boroszlói posztó	7 1/2 akcse	3 arany	4 1/2 forint

Hogy ezek a vámértékek mennyiben feleltek meg az egykorú (1553) tényleges piaci értékeknek (áraknak), természetesen külön tárgyalást igényel.

3.

Magyar kereskedők nemcsak nyugati importposztókat vittek a tolnai vámra 1553-ban, hanem jóval olcsóbb szöveteket is, amelyeket a török vámosok *kebe*, vagy bővebb kifejezéssel: *kebe-i igriz* néven regisztráltak.

A *kebe*, valamint a hozzá közel eső *kaba* szót illetően (ezek a budai vámnaplókban is előfordultak)⁴³ Fekete Lajos értelmezésére támaszkodhatunk. Eszerint *kabán* kaftánszerű hosszú köpenyt, *kebén* pedig a pásztorok rövid köpönyegét vagy ennek durva szövésű posztóanyagát értették, és néha balkáni származáshelyét is jelezték (*kebe-i Janbolu*, *kebe-i Tirmovo*).⁴⁴ A *kebe* jelentése tehát hasonló volt a magyar *szűr* szóéhoz, amelyről más alkalommal megállapítottuk, hogy mind szűrköpönyeget („kész szűrt”), mind szűrposztót („készületlen szűrt” vagy „vég szűrt”) érthettek rajta.⁴⁵

42 Horváth Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1790 között. NK 58–59(1959–1960) 35–36. – Hasonló eredményre jutunk, ha abból indulunk ki, hogy a 100 dénáros magyar forint ekkoriban 50 török akcsét, vagyis 1 akcse 2 dénárt ért. Dernschwam János: Utazás Konstantinápolyba 1553–55. In: Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról. Közreadja Tardy Lajos. Bp. 1977. 284–285; Fekete Lajos: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. Bp. 1943. 14.; Káldy-Nagy Gy.: Statisztikai adatok i. m. 32.; Hegyi K.: A török hódoltság i. m. 80.

43 Az *aba* és a *kebe*-posztó megjelent a váci török vámon is (1546, 1558), a hódoltságból a királyi Magyarországára, nyilván valamelyik közeli vásár felé irányuló forgalomban: *Velics A.*: i. m. II. 62. (HB Mxt. 577. alapján); *Vass E.*: Váci török várnaplók i. m. 134., 144.

44 Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.: i. m. 573–574. és 650–651.

45 A *szűrrel* kapcsolatos terminológiai kérdésekről írtunk: Szűrkeposztó és monopólium a fejedelmi Erdélyben. In: Korok, régiók, társadalmak. Tanulmányok Gyimesi Sándor 60. születésnapjára. Szerk. Kulcsár Árpád et al. Bp. 1994. 29–39.

Kabáról és kebéről az 1550/1551. évi budai vámnaplóban még csak egy-egy rövid bejegyzést találunk.⁴⁶ Az 1571/1572. évben már jóval többször és többet olvashatunk róluk: kabáról 3 tételben, összesen 24 denk mennyiségben; kebéről 9 tételben, amely együttesen 9 denket és 223 darabot, továbbá 25 darab és 16 kosár janbolui terméket tett ki.

Így Mehmed rendszertől 4 denk kaba, 2 denk vászon és 3 denk bors után 600 akcse vámot szedtek; Hadzsi Hüszajn rendszertől 15 kebe és 2 denk gön után 100 akcsét; Musz-tafa rendszertől 7 denk kebe és 10 denk [bőrkereséshez használt] debbák-levél után 150 akcsét; Sahnán rendszertől 70 kebe és 3 denk tarisznya után 100 akcsét; Dzsafer budai janicsártól 16 kosár *kebe-i Janbolu*, 3 denk bors és 1 denk jorgan [ágytakaró] után 600 akcsét⁴⁷; stb. Amint látjuk, a *kebe*t és *kabát* *rendzsberek*: török kereskedők (vagy üzletelő török katonák) hozták fel Budára, többnyire más „török árukkal”,⁴⁸ illetve levantei cikkekkel együtt, és denkben vagy darabszám (esetleg kosárszám) mérték.

Ehhez képest szembetűnő, hogy a tolnai török vámra viszont kizárólag magyar kereskedők vitték a kebe-posztót (*kebe-i igriz*) 1553-ban, és azt végenként számolták.

Így 1553. március 24-én Szabó Ferenc 14 vég kebe után 35 akcse, másnap Szabó István 3 vég kebe után 7 1/2 akcse, április 24-én ugyanő és Szabó Martin 10–10 vég kebe után 25–25 akcse, május 23-án Fabó János 12 vég után 30 akcse, Szabó Mihály pedig 5 vég után 12 1/2 akcse, a következő napon Szabó Ferenc újabb 14 vég után 35 akcse, Kétei Ferenc pedig 10 vég után 25 akcse vámot fizetett⁴⁹; stb.

Az alatt az öt hónap és tíz nap alatt, amelyet az 1553. évi tolnai vámnapló felölel, összesen legalább 189 vég⁵⁰ kebe-posztó (*kebe-i igriz*) fordult meg a helybeli vámon, s ennek túlnyomó része (153 vég!) Szabó családnevűek szállítmányában. Tekintélyes szám ez is: vetekszik egyik-másik kedvelt nyugati posztófajta akkoriban ugyanott elvámolt mennyiségével. De vámszabásukban nagy volt a különbség. A kebe-posztóra ugyanis végenként mindig 2 1/2 akcse vámot vetettek ki, vagyis csupán harmadrészét a boroszlói posztó vámtételének, ötödrészét a karasiáénak és nyolcadrészét a bergamóiénak vagy stameténak. A kebe-posztó tehát a középminőségű nyugati importszövetek alapszintjétől is jócskán elmaradva, a textilpiac alsó szektorába esett, egyszerű, olcsó fajtát jelentett. A harmincadkulcsot alkalmazva, 1 vég *kebe-i*

46 Hadzsi Musztafa Bosznától len, *kaba* és egyéb után 1551. jan. 4-én 130 akcse, Alitól Ilok várából [Újlak, Bácstól délre a Duna mellett] mesin [birkabőr], fehér kurta köpeny [*kebe*] és egyéb után márc. 29-én 20 akcse vámot szedtek.

47 Budai vámnapló: 1571. ápr. 3., 7., szept. 21.; 1571. júl. 31., szept. 6., 23., nov. 26. és dec. 6.

48 A „török áruk” fogalmköréről (köztük *panni Turcici vulgo aba*): Takáts Sándor: A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. MGSz 7(1900) 211.; 1. még írásunkat: Magyarország és a levantei kereskedelem a XIV–XVII. században. Bp. 1986. 3. és 11.

49 Továbbá: ugyancsak 1553. máj. 24-én Tót Petri 4 vég kebe után 10, Kovács Ferenc 50 db kósó és 3 vég kebe után 12 1/2, máj. 25-én Szabó Martin 25 vég kebe után 75 akcse (megemelt összeg 62 1/2 helyett), Szabó Miklós 8 vég kebe után 20 akcse, május 27-én Szabó Simon 5 vég kebe után 12 1/2 akcse vámot fizetett Tolnán; stb.

50 Azon a 22 tételen felül, amely összesen 189 véget tett ki, 3 tételben szerepelt még kebe-posztó, meg nem állapítható mennyiségben. 1553. aug. 18-án Kovács János 4 arany értékű kebe és kósó után 10, Nagy Máté ugyanilyen értékű kebe és sóshal után szintén 10, Nagy Mihály pedig 5 arany értékű kebe, len és lenvászon után 12 1/2 akcse vámot fizetett.

igriz vámértéke 30-szor 2 1/2 akcse = 75 akcséra, vagyis csupán 1 aranyforintra, illetve 1 1/2 magyar (számítási) forintra tehető.

Arra, hogy ezt a törökül megnevezett posztófajtát magyar szállítók vitték a tolnai vámra, úgy is sor kerülhetett, hogy előzőleg török (mohamedán) kereskedőktől vásárolták, akik balkáni származás helyéről hozták fel denkszámban az árut.

De az is lehetséges, hogy a Tolnán *végenként* vámolt kebe-szállítmányokban olyan posztó (is) volt, amelyet magyarországi szövőművesek készítettek a török kebéhez hasonló minőségben, a hódoltság területén vagy azon kívül. A *kebe-i igriz* kifejezéssel talán éppen erre utaltak a török vámosok, megkülönböztetésül a Balkánról származó kebetől: a *kebe-i Janbolu*-tól és *kebe-i Tirnovo*-tól?⁵¹

Mielőtt erre a kérdésre választ próbálnánk adni, hagyjuk el egy időre Tolnát, és a Dunán átkelve forduljunk északkeleti irányba, a Tisza-parti *Szolnok* felé, amelynek török pénzügyi hivatala szintén a budai vilájet területén működő *mukátaák* sorába tartozott.⁵² Utunk megéri a fáradságot, hiszen egy szolnoki török jövedelemjegyzék a tolnainál alig néhány évvel későbből, 1557. december végétől 1558. július közepéig terjedően maradt reánk,⁵³ és a jegyzék zömét kitevő vámnapló egy sor tételében újból szemünkbe ötlik a Tolnából ismerős *kebe-i igriz*, többnyire megint Szabó családnevű személyek szállítmányában.

Ilyenformán: „Szabó Petritől 2 vég kebe-i igriz után a vám⁵⁴ 5 [péNZ]”; „Szabó Fülöptől 3 vég kebe-i igriz után a vám 7 1/2”; „Szabó Gáltól 20 vég kebe-i igriz után a vám 50”; „Szűcs Mátiástól 9 arany ára kebe-i igriz után a vám 22 1/2”; „Ország Vincétől 12 1/2 arany ára kebe-i igriz után a vám 30”; „Vadász Jánostól 14 arany ára kebe-i igriz után a vám 35”⁵⁵; stb.

Ez a tételsor arra mutat, hogy nem a tolnai vámosok helyi vagy alkalmoszerű kifejezésével volt az előbb dolgunk, hanem ugyanezt a *kebe-i igriz* elnevezést használták ez idő tájt más török vámhelyen, így Szolnokon is bizonyos posztófajta megjelölésére. Sőt a szolnoki vám írnoka, amikor rövidebben jegyezte fel naplójába ezt az árut, akkor a *kebe-i igriz* szókapcsolatból nem is az utó-, hanem az előtagot hagyta el, és a jelzőt főnevesítve, a posztófajtát egyszerűen *igiznek* hívta. Így: „Szabó Lukácstól 15 arany ára igriz után a vám 37 1/2 [péNZ]”; „Tolnai Jánostól 16 arany ára igriz után a

51 Janbolu (Jambol) Drinápolytól északra Burgasz magasságában, Tirnovo – a középkori bulgár állam (a második cárság) fővárosa – tovább északnyugatra Várna magasságában fekszik. Korábbi fejlődésükről: *Janka Nikolova*: Die bulgarischen mittelalterlichen Städte nördlich des Balkans. In: Europäische Stadtgeschichte in Mittelalter und früher Neuzeit. Hrsg. von Werner Mägdefrau. Weimar, 1979. 44–47. és 54.

52 L. pl. *Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.*: i. m. 602.

53 A *szolnoki mukátaa* bevételeinek részletes naplója ... a 965. év rebiülevvel havának 1-től [1557. dec. 22.], továbbá: ... a 965. év dzsemáziüláhir havának 1-től [1558. márc. 21.] a 965. év ramazán havának 30-ig [1558. júl. 16.]. Ford. Szilágyi Gáborné Horváth Anna. 1–121. gépírt oldal. (ÖNB Mxt. 574. Kat. Flügel 1360. alapján). – Kivonatossan ismertette *Velics A.*: i. m. II. 209–219.

54 A szolnoki vámnapló *reszmnnek* nevezte a vámot. L. fentebb a 9. jegyzetet.

55 Szolnoki vámnapló: 1557. dec. 31., 1558. febr. 22., máj. 4., 16. és jún. 10. – Továbbá: „Szabó Petritől 26 arany ára vas és kebe-i igriz után a vám 65” (1558. jún. 11.); „Veres Istvántól 4 1/2 arany ára só és kebe-i igriz után a vám 11 1/2” (11 1/4 helyett: 1558. júl. 2.).

vám 40”;⁵⁶ stb. S ez a *kebe-i igriz* vagy *igriz* – az idézett naplóbejegyzésekből kitűnő, végenként vagy aranyanként 2 1/2 pénz (azaz 2 1/2 dénár)⁵⁷ összegű vámtételével – itt is a legalacsonyabb vámosztályba esett,⁵⁸ szemben a középminőségű nyugati importposztókkal. Az utóbbiakat a szolnoki vámnaplóban csak 30 vég karasia képviselte, amelytől végenként 12 1/2 pénz (dénár) vámot vettek, tehát ötször annyit, mint az *igriztől*.⁵⁹ Emellett a szolnoki *mukátaá*hoz tartozó csongrádi réven, készpénz mellett, 2 vég stamet posztót is bevételtek, amelyet 1900 dénárba értékelték.⁶⁰

4.

Ilyen tanulságokkal gazdagodva térhetünk hát vissza Szolnokról Tolnába, hogy a *tolnai mukátaa* későbbi évjáratú jövedelemjegyzékeit is szemügyre vegyük. Így az 1565/1566. évi defterben foglalt tolnai vámnaplót, amely igen változatos összetételű (bár az 1553. évinél kisebb volumenű) posztóforgalomról ad számot 1565. február 24-től némi hézagokkal 1566. november 26-ig rendelkezésünkre álló bejegyzéseiben.⁶¹ Megjelentek itt a kedvelt nyugati importfajták közül a boroszlói, a karasia és a stamet az 1553. évvel azonos, végenként 7 1/2, 12 1/2, illetve 20 akcse vámszabással; egyedül a nürnbergi emelkedett 12 1/2 akcséról 20-ra.⁶² Mint korábban, úgy most is magyar kereskedők vitték ezeket a vámra, a legtöbbet bizonyos Szabó

56 Szolnoki vámnapló: 1558. márc. 5. és 18. – Továbbá: „Kalmár Gergelytől 17 arany ára igriz után a vám 37 1/2” (nyilván elírás 42 1/2 helyett: 1558. márc. 14.)

57 A szolnoki vámosok az aranyban felbecsült áruérték után nem *akcséban*, hanem *pénzben* vetették ki a vámot, mégpedig 1 arany után 2 1/2 pénzt. A *pénz* szót a *dénárral* azonos értelemben használták nemcsak korabeli magyar, hanem török nyelvű számadásokban is: *Baraczká I.*: i. m. 238.; *Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.*: i. m. 655. – Az 1 aranyforint (= 75 akcse = 150 pénz, azaz dénár) áruérték után kivetett 2 1/2 pénz vámtétel (*reszm*) hatvanadnak, más szóval félharmincadnak felelt meg.

58 Olcsó ruhára való *kebe-i igriz* mellett közönséges pokrócra való *kebe-i ört* is megfordult a szolnoki vámon, aranyanként szintén 2 1/2 pénz (dénár) vámtétellel. Varga Mátiástól 8 arany ára pokrócnak való kebe után 20, János Felektől 9 arany ára után 22 1/2, Szabó Lőrincőtől 21 arany ára után 52 1/2, Szabó Benediktől 25 darab [!] pokrócnak való kebe után 67 1/2 pénz vámot szedtek. Szolnoki vámnapló: 1558. febr. 22., 26., márc. 5. és 13. – Hasonlóképpen aranyanként 2 1/2 pénzt szedtek a „különféle ruhaneműek” után, amelyeket Szolnokon, Budától eltérően, nem török, hanem kizárólag magyar nevű kereskedők (közülük többen *Csapó* családnevűek!) vitték a vámra, éspedig 1558. ápr. 27. és júl. 3. között összesen 223 arany értékben, továbbá 10 kocsi és 5 hordó mennyiségben. Valószínűnek tartjuk, hogy ezek a „különféle ruhaneműek” nem balkáni importból származtak, hanem magyarországi termékek voltak.

59 Szolnoki vámnapló: 1558. jún. 13.

60 1558. ápr. 19. és máj. 18. között.

61 A *tolnai mukátaa* jövedelmeinek részletes jegyzéke ... a 972. év redzseb hó 22. napjától a 973. év redzseb hó 22. napjáig [1565. febr. 24.–1566. febr. 23.]; továbbá: ... a 973. év ramazán hó 2. napjától a 974. év dzsemáziüláhir hó utolsó napjáig [1566. márc. 23.–1566. dec. 14.]. Ford. Vass Előd. 1–276. gépírt oldal. (A fordítás a vámnapló 1566. nov. 26-i bejegyzéseivel végződik.) Ellenőrizte Hegyi Klára. ÖNB Mxt. 575. Kat. Flügel 1364. alapján. – A *defter* első részét laza kivonatban ismertette (1574/1575-re datálva) *Velics A.*: i. m. II. 486–494.

62 Más áruk vámjá is azonos maradt Tolnán az 1553. évvel, csak a kőso vámszabását emelték 100 darabonként 10-ről 12 1/2 akcséra.

Gergely.⁶³ Megfordultak itt – főleg török, mellettük zsidó kereskedők kezén – az *aba*⁶⁴ és az *eszpáp*; az utóbbi, miként a budai vámnaplókban, úgy itt is meglehetősen hullámzó vámszabással (értékbecsléssel). Abdurrahmantól 8, Naszruhtól 6 denk *eszpáp* után szedtek 400 akcsét, Afsza *jahuditól* 5, Hüszejntől 4 denk után 250 akcsét.⁶⁵ 2 denk „ruhanemű” után Hadzi Veli 90, Pir Ali 100, Iszkender 125, Kalman *jahudi* 175 akcsét teljesített.⁶⁶ Ferhád és Hurrem szállítmányát viszont – említésre érdemes kivételként – nem török textiláru, hanem stamet (isztamét) tette ki; fizetett pedig egyikük 7 denktől 600, másikuk 2 denktől 150 akcse *gümrüköt*.⁶⁷

De ami leginkább magára vonhatja a figyelmünket az 1565/1566. évi tolnai vámnaplóban, az éppen az a bizonyos posztófajta, amelyet a tolnai török vámos 1553-ban *kebe-i igriznek*, a szolnoki 1558-ban vagy ugyanígy, vagy röviden *igriznek* nevezett, a tolnai írrok pedig 1565/1566-ban – az összetett kifejezést, a jelzős szókapcsolatot teljesen mellőzve – immár mindig egyszerűen *igriz* néven jegyezték fel.

Eszerint Kuhár Mihály 5 vég, Ferenc János 8 vég *igriz* után 12 1/2, illetve 20 akcsét fizetett a tolnai vámon 1565. május 13-án; Oláh János 8 vég *igriz* után 20 akcsét 1566. augusztus 25-én. Az *igrizt* szállító többi személy mind a Szabó családnévre hallgatott. Szabó Bertalantól 20 vég után 50 akcsét szedtek 1566. március 25-én, majd 2 vég után 5 akcsét november 10-én. Szabó András 4 vég után 10, László 6 vég után 15 akcsét adott június 2–3-án. Szabó Petre ugyancsak 6 vég *igriz* után 15 akcsét rótt le a következő napon, majd 12 vég után 30 akcsét október 17-én.

Ezen a ponton két megjegyzést kell közbevetnünk: az egyik az *igriz* posztónév-re, a másik a *Szabó* családnévre vonatkozik. Először is rá kell mutatnunk arra, hogy az *igriz* nevezetnek nem lehetett köze az *igrer* vagy *igler* posztónévhez (ami a vámnapló korábbi, téves olvasata nyomán felmerülhetett volna). *Iglerről*, azaz a morvaországi Iglából (Jihlavából) származó posztóról a korabeli magyarországi harmincadnaplók és a váci meg budai török vámnaplók gyakran tesznek ugyan említést a morvaországi és sziléziai importposztók között, mégpedig vámszabása, illetőleg árfekvése szerint a boroszlóival együtt vagy közeli szomszédságában. Az 1542. évi nyugat-magyarországi harmincadnaplókban Ember Győző a boroszlói posztó végenkénti vámtételét 20 dénárnak, az iglaluiét 15 dénárnak számolta.⁶⁸ A zágrábi harmincadjegyzékekben 1545 és 1558 között Teke Zsuzsa a (viszonylag kis mennyiségben szereplő) boroszlóit és iglert a végenként 15-20, illetve 25 dénár vámra értékelt posztók csoportjában lelta meg.⁶⁹ A váci török vámállomáson 1563/1564-ben Káldy-Nagy Gyula a boroszlói és az iglalui (meg néhány más fajta) vámszabását azonosnak találta: végenként 7 akcsénak, ami akkoriban 14–17 1/2 dénárral volt egyenlő.⁷⁰ Az 1570–1580-as évekbeli felső-magyarországi harmincadnaplókat feldolgozó Pákh Judit a sziléziai és morva posztók zömét, utóbbiak között az iglalui is, a végen-

63 Tolnai vámnapló: 1565. márc. 27., ápr. 11., 24., jún. 15., júl. 11., szept. 13. és dec. 25.

64 Haszán 4 denk abaposztó után csak 275 akcse vámot fizetett (1565. szept. 1.).

65 Tolnai vámnapló: 1565. nov. 20., 1566. ápr. 4. és jún. 4.

66 Tolnai vámnapló: 1565. dec. 7., 1566. ápr. 8., júl. 1., 3. és aug. 12.

67 Tolnai vámnapló: 1565. aug. 31.

68 *Ember Gy.*: i. m. 77.

69 *Teke Zs.*: i. m. 88.

70 *Káldy-Nagy Gy.*: Statisztikai adatok i. m. 31–32.

ként 15-20 dénáros vámtarifaosztályba sorolta.⁷¹ A tolnai török vámnapló *igrize* azonban kilóg, vagy inkább kiesik ebből a sorból. Míg az iglauhöz oly közelálló tarifájú boroszlói posztból Tolnán 1 vég vámja, amint láttuk, 7 1/2 *akcsét* tett ki, addig az igriz után, mint az idézett naplóbejegyzések egybehangzóan bizonyítják, csupán ennek harmadát szedték: 2 1/2 *akcsét*. Ez a jelentős értékelési különbség eleve kizárja, hogy az *igrizt* az *igrerrel* vagy *iglerrel* bárminő kapcsolatba hozzuk.

Másik megjegyzésünk az *igrizt* vagy *kebe-i igrizt* vámoltató Szabó családnevű személyek különösen nagy számára vonatkozik.⁷² Bizton állíthatjuk, hogy voltak közöttük olyanok, akik még csakugyan szabómesterséget folytattak: nemcsak kereskedtek textiláruval, hanem azért vittek át a vámon jó néhány vég igriz kebe-posztót, hogy abból maguk szabjanak-varrjanak otthon kebe-köpenyt vagy másféle ruhadarabot, és „kész” kebét bocsássanak áruba, hasonlatosan a „kész” szűrőhöz. Ilyen személy volt az 1553 nyarán elhunyt Szabó János, akinek a hagyatékában nem kevesebb, mint 112 *darab* igriz kebéből készült dolmányt és 22 vég igriz kebe-posztót írtak össze, ami a szokásos hagyatéki árverésen: „kikiáltáson” 5000 akcséért kelt el.⁷³ Vagy ilyen ember volt az a Sánta Szabó Ferenc – róla már a tolnai *mu-kátaa* 1565/1566. évi jövedelemjegyzékében olvashatunk –, aki 1566 februárjában elhalálozván, többek között 33 *darab* igriz kebét hagyott hátra, és ez 750 akce áron talált vevőre.⁷⁴

S az igriz kebe-posztót, röviden *igrizt* szállító magyar kereskedők, túlnyomóan Szabó nevezetűek sora ezután sem apadt el a tolnai török vámnál, sőt inkább növekedett a következő évtizedben.⁷⁵

1576. április 19-én Szabó Gáspár nem kevesebb, mint 104 vég, Szabó Vince pedig 120 vég igrizt vámoltatott Tolnán 260, illetve 300 akcséért, tehát továbbra is végenként 2 1/2 akce illetékért. Ezen a napon meg május 29-én Szabó Péter 8-8 vég, május 23-án és július 7-én Szabó Mátyás 8, illetve 10 vég igrizzel jelentkezett, és fizetett értük 20, illetve 25 akcsét. 1576. június 2-án és 9-én Szabó Pál 3–3 vég után 7 1/2–7 1/2 akcsét, július 19-én Szabó Márton 30 végtől 75, két nappal később Szabó Ambrus 5 végtől 12 1/2 akcsét rótt le. Augusztus 25-én ismét feltűnt a vámnál Szabó Vince, ezúttal 22 vég, Szabó Mihály pedig egyenesen 100 vég igrizzel, árujuk után 55, illetve 250 akce fizettséggel. A forgalom ősszel és télen sem szünetelt: Szabó Bálint október 3-án

71 Pákh J.: i. m. 22. és 57.

72 Vö. fentebb a 30. és 49. jegyz.-tel, valamint a hozzájuk tartozó szövegrésszel.

73 Szabó János hagyatékához még 200 akce készpénz, valamint két vörös posztóból (*csuka*) készült kurtaköpeny tartozott: az egyik 11, a másik (prémezve) 40 akce értékben. Az akkortájt elhalt Gucsora Ágota borgománból, Puskás Pál isztamétből készült köpenyéért 56, illetve 90 akcsét, Perváne bin Adbullah írnok skarlátposztó-köpenyéért 450 akcsét adtak a „kikiáltáson”; vö. *Velics A.*: i. m. II. 137–139. (azonos keltezéssel)

74 Ugyanakkor a Hurrem simontornyai lovaskatona által hátrahagyott abaposztó-dolmányt 25 akcséért árverezték el; vö. *Velics A.*: i. m. II. 493. (1575. évi keltezéssel)

75 A tolnai *mukátaa* egy évtizeddel későbbi jövedelemjegyzékét: a 984. évi moharrem hó 10. napjától a 975. év moharrem hó 20. napjáig szólót (1576. április 9.–1577. április 9.) szintén tartalmazza a fentebb idézett kézirat: ÖNB Mxt. 575. Kat. Flügel 1364. Az ebben foglalt posztóvám-tételeket Hegyi Klára jegyezte ki számunkra. *Velics* ebből a defterből is csak a vámbevételek összefoglaló adatait közölte, de az elvámolt áru fajtákat, a boron kívül, nem részletezte: i. m. II. 504–506.

8 vég, Szabó János december 28-án 30 vég, bizonyos Antal nevű személy 1577. január 22-én 5 vég igriz után teljesített 20, 75, illetve 12 1/2 akcsét; stb.⁷⁶

1576 áprilisától 1577 áprilisáig egy év alatt összesen legalább 629 1/2 vég⁷⁷ igriz-posztó fordult meg a tolnai vámon. Ez az összmenyiség az 1553. évihez képest (amely öt hónap és tíz nap alatt, mint emlékszünk, 189 véget tett ki) újabb és magasabb csúcspontot jelez a tolnai igriz-forgalomban.⁷⁸

No de vajon honnan származott maga az *igriz* elnevezés, és hogyan került a tolnai és szolnoki vámnaplókba? Nyilván nem tévedünk, ha a korabeli magyarországi nyelvhasználatban közkeletű *griseus* latin posztónév⁷⁹ „törökösített” alakját, pontosabban: arab betűkkel átírt *gris* szótövével ismerjük fel az *igriz*ben, vagyis *pannus griseus*-t, magyarul: szürkeposztót, rövidebben szűrposztót, szűrt látunk benne.

S akkor talán elmondhatjuk, hogy hajdani szövőművességünk nevezetes tömegtermékének, a szürkeposztónak vagy szűrposztónak – amelynek latin és magyar források alapján már több dolgozatban jártunk utána – 16. századi török vámnaplókban is nyomára lehetett akadnunk – azoknak az oszmanista kollégáknak a jóvoltából, akik a vámnaplók magyar fordítását elkészítették és rendelkezésre bocsátották.

5.

Végezetül hadd iktassunk ide néhány szemelvényt egy évtizeddel későbbi forrásból, a *szegedi mukátaa* 1585/1588. évi jövedelemjegyzékéből, illetve vámnaplójából.⁸⁰

1587. június 24-én – olvashatjuk a vámnaplóban a többi között – Szabó András-tól 5 vég *agriz* posztó után 12 1/2 pénz, Jó Miháltól 6 vég *agriz* posztó után 15 pénz, bizonyos Jánostól 7 vég *agriz* posztó után 17 1/2 pénz vámot vettek be. 1587. október 8-án négy személytől összesen 57 vég, másnap nyolc személytől összesen 101 vég

76 Az igriz-posztó végenkénti 2 1/2 akcse vámszabásától csupán két esetben találunk eltérést: a szövegben is említett nagybani kereskedő Szabó Gáspár 1576. jún. 26-i szállítmányánál, amikor 85 vég igrizre 250 akcse vámot vetettek ki (212 1/2 helyett), és egy bizonyos Ferenc nevű kisárusnál, aki 5 vég igriztől 1577. márc. 25-én 10 akcsét fizetett (12 1/2 helyett).

77 Két további vámtételnél (1576. aug. 25.) az igriz-posztó mennyisége nem állapítható meg. Emellett egy *igriz dolmányt* is megvámoltak, 7 1/2 akcséval.

78 Jellemző, hogy ugyanakkor a *nyugati* importposztók 1576/1577. évi tolnai vámforgalma jócskán *elmaradt* az 1553. évitől. Az igényes skarlát teljesen eltűnt, a középmezőny felső szintjét képviselő bergamói és stamet behozatala minimálisra zsugorodott (4, illetve 6 vég). A karasia forgalma (88 vég) most egy év alatt tett ki annyit, mint 1553-ban nem egészen fél év alatt. Boroszlói posztóból ezúttal is jelentős mennyiség (174 vég és 1 denk) ért el Tolnába, de így is jóval kevesebb, mint korábban. Ezt részben a kiszicér kínálatának növekedése (90 vég), részben az egyszerűen *posztónak* (*csuka*) nevezett kelme megjelenése (92 vég, továbbá 30 gurus értékű áru) pótolhatta. Az utóbbit is magyar kereskedők, deákok vámolatták, a középmezőny alsó szintjéhez közelítő vámtétellel.

79 L. a 45. jegyz.-ben id. dolgozatunkat, valamint: Szűrmivesség és árszabályozás a fejedelemiség-kori Erdélyben. In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 45–54.

80 A *szegedi mukátaa* ... jövedelmeinek ... részletes feljegyzése ... a 993. év sabán hava 14-től a harmadik esztendő végéig [1585. aug. 11.–1588. aug. 9.]. Ford. Káldy-Nagy Gyula. 1–209. gépfirt oldal. (Gotha. Ehemalige Herzogliche Bibliothek, Turc. 141. alapján). – Köszönöm szíves hozzájárulását a szemelvények közléséhez.

agriz posztó került vám alá, végenként 2 1/2 pénzen. Néha a vámot itt is érték szerint szabták meg, de ezt nem aranyforintban fejezték ki, hanem ezüstpénzben, *gurus*ban, amely – mint említettük – a tallérnak felelt meg (a *pénz* pedig itt is dénárt jelentett).

1587. május 3-án Szabó Bertalantól 6 *gurus*, Keseri Tomástól 9 *gurus*, június 24-én Szabó Jánostól 10 *gurus* értékű *agriz* posztót vámoltak, gurusonként 2 1/2 pénzzel.⁸¹ Ilyen posztóból készült ruházat is átment a szegedi vámon. 1586. augusztus 24-én Labdás György 2 *agriz* ruha, december 28-án bizonyos Márton 3 *agriz* ruha után 10, illetőleg 15 pénzt fizetett.

Aligha lehet kétségünk az iránt, hogy a szegedi *agriz* éppúgy, mint a tolnai és szolnoki *igriz*, a latin *griseus* szó *gris* tövének arab írásba foglalt formája, és szintén *pannus griseus*-t: szűrposztót jelent. Vámszabása, illetve becseréte itt még jobban elmarad a középmezőnytől, mint a tolnai vagy a szolnoki vámon. Szegeden az 1580-as években egy vég kisznicér után 12 1/2 pénzt, egy vég karasia után pedig 25 pénzt szedtek,⁸² tehát ötszörösét, illetve tízszeresét az *agriz* vámszabásának: a 2 1/2 pénznek.

Ugyanilyen alacsony vámot vetettek ki ez idő tájt Szegeden egy olyan szövetre is, amelynek megnevezése szintén elgondolkozathat bennünket. 1585. október 20-án Barta Pétör „3 [vég] *erdéli kebe*-posztó” után 7 1/2 pénzt, 1587. október 1-jén Nemes Imre „30 *gurus* értékű *erdéli kebe*-posztó” után 75 pénzt fizetett.

Már az első tolnai vámnapló bejegyzéseivel kapcsolatban hangot adtunk annak a feltevésünknek, hogy a *kebének* mondott posztó nem származott feltétlenül balkáni importból, hanem olyan termék is lehetett, amelyet hazai szövőművesek készítettek a török *kebé*hez hasonló minőségben, a török vámosok pedig megkülönböztetésül gyakran *kebe-i igriznek* neveztek. Ennek a kifejezésnek és a rövidebb *igriz* elnevezésnek váltakozó megjelenése a szolnoki vámnaplóban, majd a rövidebb név általános használata a későbbi tolnai defterekben, végül pedig az *igriz* szó *griseus* jelentésének kitudódása igazolta feltevésünket. A szegedi török vámos által *erdélyi kebének* minősített posztó így nyilván nem volt más, mint *erdélyi szűrposztó*. Hiszen erdélyi végszűrűből tekintélyes mennyiségben szállítottak a hódoltság területére is – ahogyan korábbi alkalommal kifejtettük.⁸³

Ha tehát korábbi dolgozatainkban rámutattunk arra, hogy a magyarországi posztópiac felső és középső szektorát uraló nagyarányú *nyugati* posztóimport mellett a piac harmadik, alsó szektorát jórésztben a hazai szövőművesség látta el tekintélyes mennyiségű szűrposztóval meg más olcsó és tartós gyapjútermékekkel,⁸⁴ akkor most hozzátehetjük, hogy ebben az *alsó* piaci szektorban a honi szövőipar életképesnek bizonyult a *délről* jövő, a török Balkán felől megnövekvő 16. századi textilbehozattal szemben is, főleg éppen a török *kebé*hez közelálló minőségű *igriz-griseus*: szürkeposztó-szűrposztó termelése révén.

81 A tallér árfolyama az 1580-as években elérte a 100 dénárt (pénzt): Horváth Tibor Antal: A tallér értékváltozása Magyarországon 1542–1700 között. NK 62–63(1963–1964) 28–29. – Az 1 *gurus* (=1 tallér =100 pénz) áruérték után kivetett 2 1/2 pénz vámtétel negyvenednek felelt meg.

82 Szegedi vámnapló: 1586. ápr. 24., aug. 25., 1587. febr. 3., okt. 18., 1588. ápr. 15. és júl. 23.; stb.

83 L. a 79. jegyzetet.

84 L. különösen: A debreceni posztószövők legrégibb céhszabadalma. Egy 14. század végi oklevél utóélete. Századok 129(1995) 63–100.

ZSIGMOND PÁL PACH
ABA, KEBE, IGRIZ

Sorts of cloth in the customs journals of the Turkish-occupied territory
of Hungary around the middle of the sixteenth century

In this essay the author examines trade in cloth, which was one of the important commercial branches in the territories of Hungary occupied by the Turks, on the basis of the Buda customs journals for the years 1550/1551 and 1571/1572, the Szolnok customs journals for the years 1557/1558 and the Tolna customs journals for the years 1553, 1565/1566 and 1576/1577.

The main findings are as follows:

1. Around the year 1550, textile goods were often being brought from the Balkans to Buda by mainly Turkish (Moslem) men of commerce (*rendzsber*), but also by Jewish (*jahudi*) merchants. These textiles included (Bosnian and other) items of clothing which were designated as *eszpáp* as well as a common sort of cloth, designated by the Arabic word *aba*. At the beginning of the 1570's, for every *denk* (approx. 1 bale) of *aba* a customs duty of 100 *akcse* was being levied in Buda. At this time, *urum* or Greek merchants (of Orthodox faith) were also participating in the trade of *aba* cloth. Simultaneously, *latin* men of commerce (ie., Turkish subjects from Ragusa living according to Roman rites) were supplying mostly fine cloth from Turkey (mainly *szopraman*) on which there was a customs duty of 300 *akcse* for every *denk*.

2. Hungarian men of commerce supplying textile goods are mentioned only rarely in the Buda customs journals for the years 1550/1551; they are figuring more frequently in the Tolna customs journals for the year 1553 (and in later Buda customs journals). Between 14 March and 24 August 1553, ie., over a period of less than half of one year, Hungarian men of commerce took a total of 996 pieces of cloth imported from the West to the customs house in Tolna. Of these, just fourteen pieces of scarlet cloth belonged to the upper category of the textile market with a duty of 100 *akcse* per piece; the bulk was middle-quality cloth, on which a duty of 7.5 to 20 *akcse* was levied. In this group, Breslau cloth (298 pieces) and *kisznicér* (eight pieces) were charged at the lower level and Bergamo fabric (401 pieces) and *stamet* (179 pieces) at the higher. The middle range was represented by *karasia* (*kersey*, 87 pieces) and by Nuremberg cloth (9 pieces), on both of which a duty of 12.5 *akcse* was imposed per piece.

3. Hungarian men of commerce did not take only western imported cloth to the customs in Tolna in 1553; they also took much cheaper cloth, which the Turkish customs men registered as *kebe* or under the longer name of *kebe-i igriz*. In the period under discussion, at least 189 pieces of such cloth were registered with 2.5 *akcse* being levied per piece, i.e., an amount equivalent to just one-third of the levy on Breslau cloth, one-fifth of that imposed on *karasia*, and one-eighth of that levied on Bergamo cloth or on *stamet*. Thus, the *kebe-i igriz* fell far below the level of the imported western cloth of middle-quality and belonged to the lowest sector of the textile market.

4. This sort of cloth with its Turkish name, which was brought to the Tolna customs exclusively by Hungarian men of commerce, was presumably not of Balkan origin. Instead, it seems to have been a Hungarian product which, in order to differentiate it from Balkan goods of similar quality (*kebe-i Janbolu*, *kebe-i Tirmovo*), the Turkish customs men called *kebe-i igriz*. This assumption is supported by the interchanging use of *kebe-i igriz* and the shorter expression *igriz* in the Szolnok customs

journals (1557/1558) and the general application of the shorter name in later Tolna customs journals (1565/1566, 1576/1577), and finally by the recognition that the noun *igriz* is nothing else than the Turkish form of the Latin term *griseus*/gris; thus it means grey cloth or frieze cloth which was an important mass-product item of the village and small town textile industry in Hungary at the time.

5. In earlier essays the author showed that, while in the upper and middle sectors of the Hungarian market western imported cloth was dominant, it was the domestic textile handicrafts which provided the third, lower category of the cloth market with their cheap and durable woollen products. To this can now be added that in the latter section the domestic textile industry proved to be competitive also with the growing imports from the south in the sixteenth century, mainly through the production of *igriz-griseus*, i. e. grey cloth of a quality which was similar to the Turkish *kebe*. In 1576/1577 in just one year 629.5 pieces of *igriz*-cloth were taken to customs at Tolna in consignments belonging to Hungarian individuals, many of whom bore the name Szabo (Tailor).

The author wishes to thank all those Hungarian Osmanists who prepared and made available the Hungarian translation of the Turkish customs journals. (The late Lajos Fekete, Gyula Káldy-Nagy, Klára Hegyi, Anna Sz. Horváth, Előd Vass, Ferenc Szakály.)